

ÇAĞDAŞ DÜNYA VE ABDULLAH TUKAY

MUSTAFA ÖNER*

Öz: Çağdaş Tatar şiirinin ünlü ismi Abdullah Tukay, konuları bakımından da yeni bir edebiyatın kurucusu olarak değer taşır. XIX. yüzyılda gelişen Tatar aydınlanma süreci sayesinde toplum, sivil ve yaygın eğitime kavuşmuştur. Tatar rönesansı denen bu gelişimde yeni tarz okulların hızla artmasının yanı sıra süreli basınla yayılan yeni bir edebiyat da oluşmaya başlar. Rusya'da 1905 Devrimi ardından gelişen daha serbest siyasi ortamda yepyeni gazete ve dergiler bu yeni edebiyatın sahnesi olmuştur.

A. Tukay işte bu yeni edebiyatın en çok tanınan millî şairi olmakla kalmamış, aynı zamanda bu yeni kuşağın ilgilendiği konuları da şiirine taşımıştır: Rusya'da XIX. yüzyılda çok keskinleşen sosyal eşitsizlik ve zengin-fakir karşıtlığı onun başlıca temalarındandır. Çağdaşlığın Doğu toplumlarında en önemli mücadele alanlarından biri olan kadın hakları, kızların da eğitim hakkı gibi konular da onun şiirlerinin temelleri arasındadır.

Tukay'ın şiirlerinde A. İshaki, M. Gafuri, A. İbrahim, F. Emirhan, A. Kamal gibi reformist ediplerin daima gündemde tuttuğu kadının toplumsal durumu sık sık işlenir. Bu yenilikçiler (*Ceditçiler*), milletin ilerlemesine, toplumun olgunlaşmasına doğrudan doğruya kadınların katılması, kızların da düzenli öğretime alınması ve genel olarak kadının hayattaki rolüne çok önem vermektedir.

"İşten Çıkarılan Tatar Kızına" şiirinde lirik kahramanı işten çıkarılan zavallı bir kız olan büyük şair, toplumsal tenkidi şiirine taşımıştır. XIX yüzyıl Rusya'sının muazzam sosyal eşitsizlik şartlarında doğan ve 1917 Ekim Devrimi sonrasında devletin esas ideolojisi haline gelecek sosyalizmin Tukay'ın şiirlerine ideolojik değil insancıl (*humanist*) bir biçimde yansıdığını söyleyebiliriz.

Tukay'ın *Şürelî*, *Su Anası*, *Piçen Bazarı yahud Yaña Kisëkbaş* gibi millî folklor anlatılarını çağdaş edebiyatın hamuruna kattığını açıkça görüyoruz. Bu, Fransız, Alman veya Rus edebiyatında da izlenen millî folklorun, halk edebiyatının ve özellikle de halk dilinin çağdaş edebiyata zemin olması esaslı Tukay sayesinde çağdaş Tatar edebiyatı için büyük bir başarıya dönmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tatar şiiri, Modernizm, Abdullah Tukay, Ceditçilik, yeni edebiyat.

CONTEMPORARY WORLD AND ABDULLAH TUKAY

ABSTRACT: Abdullah Tukay, the famous name of Contemporary Tatar poetry, is also valuable as the founder of a new literature in terms of his subjects. Thanks to the Tatar enlightenment process that developed in the 19th century, society gained civic and

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafa.oner@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2875-8409

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 02.07.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 09.09.2021)

Doi:10.47089/iuad.961410

widespread education. In this development, called the Tatar renaissance, in addition to the rapid growth of new-style schools, a new literature begins to form, which is spread by the periodical press. In a more free political environment that developed after the 1905 Revolution in Russia, brand new newspapers and magazines became the scene of this new literature.

A. Tukay was not only the most well-known national poet of this new literature, but also carried into his poetry the topics of interest to this new generation: Social inequality, which has become very sharp in the 19th century in Russia, and the contrast between rich and poor are his main themes. Among the essentials of her poems are issues such as women's rights and girls' right to education, which are one of the most important areas of struggle in Eastern societies of modernity.

In Tukay's poems the social situation of women, which reformists like A. Ishaki, M. Gafuri, A. Abraham, F. Emirhan, A. Kamal have always kept on the agenda, is often revealed. These innovators (*Ceditçiler*) paid great attention to the progress of the nation, the direct participation of women to the maturation of society, the regular education of girls, and the role of women in life in general.

In the poem "To The Dismissed Tatar Girl" (*İşten Çıkarılan Tatar Kızına*), whose lyrical hero is a poor dismissed girl, the great poet carried social criticism into his poetry. We can say that socialism, which was born in the conditions of enormous social inequality of 19th century Russia and became the main ideology of the state after the October Revolution of 1917, is reflected in Tukay's poems in a humane (humanist) way, rather ideological.

It is clear that Tukay has added national folklore narratives such as *Şürelî*, *Su Anası*, *Piçen Bazarı yahud Yaña Kisëkbaş* to the pulp of contemporary literature. As national folklore, folk literature and especially folk language, form a basis for contemporary literature which is also observed in French, German or Russian literature, this has turned into a great success for contemporary Tatar literature thanks to Tukay.

Key words: Tatar poetry, Modernism, Abdullah Tukay, Jadidism, new literature.

Giriş

Çağdaşlık veya modernlik toplumların seküler ve sivil bir yaşam kurabilmesi yolunda özellikle Avrupa uygarlığında son beş asırdır oluşan, aklın ve hümanizmanın öncülük ettiği, bilim ve sanat esaslı toplumsal dinamiklerin bütünü olarak anlaşılıp tahlil edilmiştir (Berkes 15-22; Bilgin 2003:245-246.) Biz de son yıllarda yaptığımız bazı yayınlarda Türk Dünyasında modernizm olgusuna özellikle dil ve edebiyat yenileşmeleri bağlamındaki gelişmeye dikkat çekmiştik. (bk. Öner 2018).

XX. yüzyıl başlarında sadece Tatar edebiyatında değil toplumda da çok etkili olan A. Tukay ve onun yenilikçi kuşağını da yetiştiren gelişmeler aslında, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Çarlık Rusya'sında yaşanan hızlanmış toplumsal evrime dayanır. Söz konusu Tatar toplumunun oluşumu, XVI. asırdan beri topraklarını Türk Dünyasına karşı büyüten Rusya İmparatorluğu'ndan ayrı ele alınamaz. Rusya tarihine yayılan Hristiyanlaştırma politikası, Korkunç İvan'ın Kazan Hanlığını ortadan kaldırdığı 1552 ardından asırlarca sürmüştür. Modern Rusya'yı kuran Petro bile bu baskıyla egemenliği altındaki Müslümanlığı yıldırma ve yok etme siyasetine devam etmiştir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde

(1773-1775) başlayan ve İdil-Ural bölgesindeki Müslümanların da yoğun biçimde katıldığı Pugaçev İsyanı bu tarihte bir dönüm noktası sayılır. Bu büyük isyanı yaşayan Çariçe II. Katerina, başka bir denge siyasetine geçerek 1788'de merkezi Ufa'da olacak Rusya Müslüman Ruhani Meclisi (*Duhovnoe Sobranie Musulman Rossii*) kurulmasına karar verdi (Devlet, 1999: 12).

Tatarlardaki ilk aydınlanma fikirleri de XVIII. yüzyıl sonlarında yaşayan Abdurrahim Utız-İmeni (1754-1834), Abdunnasır Kursavi (1776-1812), İbrahim Helfin (1778- 1829) gibi kültür ve eğitim adamlarından gelmiştir. Fakat 1552'den beri egemenliğini kaybeden ve Rusya içinde kalan geleneksel Müslüman toplumunda hemen XIX. yy. başlarında bu fikirlerin yayılmasını sağlayacak sosyal bir zemin yoktur. Ancak XIX. yy. ortalarında Tatarlar arasında aydınlanma yeniden gelişmeye başlamış ve Tatar aydınlanmasının Şehabeddin Mercani (1818-1889), Hüseyin Feyizhanov (1828- 1866) ve Kayyum Nâsırî (1825-1902) gibi temsilcilerinin fikirleri ve yenilikçi uygulamaları yaygınlık kazanmıştır (Abdullin 1995: 175).

Ülke şartlarında ortaya çıkan Tatar ticaret burjuvazisi, özellikle XIX. yüzyıl sonlarındaki temel öğretim, kitap basımı ve süreli yayın kurumlarının başlıca destekçisi olarak millî karakteriyle sivrilmiştir. 1804'te açılan Kazan Üniversitesi içindeki Arap harfli matbaa ve ona ek olarak yüzyılın sonlarında hızla yayılan Tatar matbaaları bölgeyi Türk Dünyasının basma kitap merkezi hâline getirmiştir.

Yüzyılın sonlarında doğan Abdullah Tukay ve kuşağını çok etkileyen modernleşme akımının (Tatarcada *ceditçilik*) aslen önceki *marifetçilik* akımının devamı olduğu açık görülmektedir; XVIII. yy. sonlarında başlayan *marifetçilik* 1880'lerden sonra ileri görüşlü din adamlarını, muallimleri, medrese şakirtlerini ve millî aydın sınıfını içine alarak *ceditçilik* biçiminde güçlenmiştir. Bu modernizm biçiminde ilk göze çarpan Müslüman reformculuğudur, modernist bir İslam arayışıdır. Galimcan Barudi, Musa Carullah Bigiyev, Abdürreşid İbrahim, Zakir Kâdirî gibi isimler güçlü ve modernleşmiş bir din arayışında olmuşlardır. Bunun yanı sıra İsmail Gaspıralı, Rızaeddin Fahreddin, Fatih Kerimi, Hadi Maksudi gibilerde ise eğitim reformculuğu belirgindir (Abdullin 1999: 45).

Çağdaş Tatar şiirinin kurucusu olarak şüphesizce kabul edeceğimiz Abdullah Tukay'ı (1886-1913) bugün doğumunun 135. yılında, şiirlerinde gündeme getirdiği konular üzerinden incelemek, aynı zamanda büyük reformistin Tatar toplumunda oynadığı rolü gösterebilecek ilgi çekici sonuçlar çıkarabilir.

1. **Marifetçilik.** A. Tukay'ı yetiştiren çevre, XIX. asrın sonlarında Rusya İmparatorluğu içinde eski, donuklaşmış değerlerin tartışmaya açıldığı, dinî gelenek ve inançların, bunlara bağlı yozlaşmış sosyal kurumların aydınlar tarafından tenkit edilmeye başladığı bir dönemde meydana gelmiştir. Söz konusu olan, Abdunnasır Kursavi ve Utız-İmeni gibi din adamlarının daha XIX. asır başlarında modern bir din anlayışını yaymak üzere içtihat, reform kapısını açtıkları bir devirdir. (krş. Abdullin 1999a; Abdullin1999b). Tatarca literatürde *Megrifetçilik* diye anılan dinî açılma ve sınırlı serbestleşme XVIII. asır sonunda

başlayan ve özellikle XIX. asırda da Şihabetdin Mercani (1818-1889) ve Kayyum Nasırı (1825-1902) gibi çok etkili aydınların öncü olduğu bir sürece dönüşmüştür. Abdullah Tukay'ın Kazan çevresinde bir molla'nın çocuğu olarak dünyaya geldiği devir de geleneksel Tatar toplumunda önceki *Megrifetçilik* akımının birçok etkilerinin görüldüğü bir yenileşme devridir.

A. Tukay, milletin gelişmesinin o dönemdeki derecesiyle hiç yetinmeksizin, milletin Avrupa halkları dercesine çıkmasını istemiş, bunun yollarını, çarelerini, kendi halkını buna inandırmaya çağırmıştır. *İy Kalem* (1906) başlıklı, çağının Türk edebiyatına yakın dilde yazdığı ilk şiirlerinin birinde şöyle seslenir:

*İy kalem! Kitsën elem, sin eyle bēznē şadıman;
Bēz de sayende olalım tugrı yula kadıman.
Ref' idēp Avrupaya sen garşı eglaya kader,
Ne için bēznē dōşērdēn ferşē ednaya kader?*

"Ey kalem! Gitsin elem keder, sen eyle bizi şaduman; Biz de senin sayende olalım doğru yola ayak basan; Yükselip Avrupa'ya sen arşı alaya kadar; Ne için bizi düşürdün en alçak yerlere kadar?"

2. Ceditçilik. A. Tukay'ın doğup olağanüstü zorluk ve yoksulluk şartlarında ilk öğrenimine başladığı bu dönemde, büyük reformist İsmail Beg Gaspıralı Kırım'da, Bağçasaray'da 1883'ten itibaren Türk Dünyasında en yaygın bir basın organı hâline gelen gazetesi *Tercüman*'ı yayımlamaktaydı. Bu gazete kadar önemli olan Cedit tarzındaki bir eğitim anlayışı da İsmail Beg'in öğretim metotları sayesinde düzenli bir mektep kurumunu bütün Rusya Müslümanları arasında yayıyordu. Bu büyük yenilik öğretim metotları ile sınırlı kalmadı, zaten Gaspıralı'dan önce başlayan Kazan çevresindeki sekülerizm akımı dolayısıyla Rusça öğrenme kapısı da açılmış ve hatta İsmail Beg biyografisinde de görüldüğü üzere Rus okullarına gitme imkânı Tatar gençlerinin hayatına girmişti. (krş. Abdullin 1999b; Öner 2020).

Okuma ve yazma esaslı çağdaş Avrupa tipi aydınlanma yoluna davet, Tukay'ın şiirlerinde çok yaygındır. Kazan çevresinde geleneksel dinî eğitimde yetişen şairin *Medreseden çıkkan şekērtler ni diyeler?* "Medreseden çıkan talebler ne derler?" (1907) başlıklı şiiri çok çarpıcıdır:

*Küp yattık bēz
Medresede,
Anlamadık
Bēr nersede de;
Sēlkēnmedēk
Taş töslē bēz,
Cilbēr cilbēr
Cil berse de.*

"Çok yattık biz; medresede, anlamadık; bir şey de biz; kıpırdamadık; taş gibiyiz biz; fir fir; rüzgâr çarpsa da.."

*Yurgan yabıp
Yoklap yattık,
Uyganmadık,
Tañ atsa da;
Uylanmadık!
Behtëmëznëñ
Koyaşı ba-
Yıp batsa da.*

"Yorgan örtüp; uyuyup yattık; uyanmadık; tan atsa da; düşünmedik!; bahtımızın; güneşi gurup edip batsa da.."

*Hurlav tügël
Tatarlarını
Bu süzlerden
Bëznëñ maksud;
Küzsez bulgaç,
Nişlesëñner:
Dönyada yuk
Sukırğa sud.*

"Aşağılamak değil; Tatarları; bu sözlerden; bizim maksat; gözsüz olunca; ne yapsınlar; dünyada yok; körlere mahkeme."

*Süz yuk küzsez
Tatarlarga,
Süz bar küzlë
Hezretlerge:
Çakırmyylar
Halıknı bëz-
nëñ helnë az-
maz retlerge.*

"Söz yok gözsüz; Tatarlara; söz var gözlü; mollalara; çağırılmazlar halkı; bizim hâlimizi; biraz düzenlemeye.."

Şiirde, zamanın gereklerine uymadan kalan bu eğitim kurumu hakkında Tukay'ın sivri dili açıkça belirmektedir. Ancak şairin özellikle halkın inancını ve din duygularını sömüren mollaları ve yenilikçi (ceditçi) gelişmelerle çatışan mutaassıp çevreleri çok sert biçimde eleştiren hiciv dili *Isulı Kadimçë* "Usul-i Kadimci" (1908) gibi şiirleriyle çok meşhur olmuştur: Manzumedeki anlatıma göre; bir gün gençler meyhaneye giderler, fani dünyadan ayrılmış ağızda sigara ellerde kadeh sofraya kurdururlar, güzelce keyiflenip sarhoş olarak başları dedikoduya:

*Guleyt ittëk, tamam şunda isërdëk;
Bötën bit-baş kızardı, tottu kızma.
Bërazdan sanki bëzge kildë ilham:
"Gıylëm" buldık, hezër bëz ehlë fetva.*

*Kêrêşték tıksêrerge mullalarnı,
Ki yagni kaysı azgın, kaysı tekva.
Sügêp kitték ceditlernê de yagni
Alar dinsêz: Şulay yazgan kitapta.
Heram diybêz teatr, tansalarnı,
"Têgênde tiptêrûv" evla ve egla.
Künêller kaldı saf şirk ve zalalden:
Minutta pot ve pot dinlêlêk arta.
Bêz ocmaş koşları buldık bu cirde,
Bôtên bülme tulıp kittê sevapka.*

"Alem yaptık, iyice burada sarhoş olduk; bütün yüzümüz başımız kızardı,
bulduk kafayı.//

Biraz sonra sanki bize geldi ilham; 'ilim' olduk, şimdi biz fetva ehliyiz.//
Başladık incelemeye mollaları; ki yani hangisi azgın ve hangisi takva ehli.//
Küfrettik durduk ceditlere de, yani; Onlar dinsiz: Böyle yazmış kitapta.//
Haram diyoruz tiyatroya, danslara; 'öteki dünyada sorgu' var önce ve üstün.//
Gönüller kaldı saf şirk ve zelalden; dakikasında teneke teneke dindarlık
artar.//

Biz cennet kuşları olduk o yerde; Bütün oda doluverdi sevapla."

Türk dinî edebiyatının klasik eseri olan ve Tatarlar arasında çok okunan Muhammediye'nin "sebeb-i telif" bölümündeki dilinin taklidine dayanan bu güçlü satirizm Tukay'ın ceditçi karakterini tam yansıtır. Ancak Nadir Devlet'in şairin doğumunun 100. yılı dolayısıyla yayımladığı makalede açıkça belirttiği üzere; Sovyet döneminde Tukay'ın taassup içindeki bu din adamlarını eleştirdiği eserleri ateizm propogandası için sık sık kullanılmıştır (bk. Devlet 1987). Tukay gibi yenilikçilerin kadimci gelenekleri ve kör taassubu eleştirmesindeki esasın, hayatın akışına uyan ve akla dayalı bir din arayışı olduğunu belirtmek gerekir.

3. Çok Dilli Çevre. Tukay, Kazan çevresindeki pek yoksul ve kendi hayatı için imkânsız denecek köy şartlarından 9 yaşındayken çıkıp savrulurken, İdil boyundan çok daha güneyde, Tatar küçük burjuva sınıfının Ruslar, Ukraynlar ve Kazaklarla iç içe yaşadığı Cayık şehrine gitmiş ve orada yetişmiştir (Mehdiev 2014: 323-324). Rusya ile Orta Asya'yı birleştiren, okumaya, yabancı diller öğrenmeye önem veren, tüccar ve esnaf şehrindeki kozmopolit yapının genç şairin yetişmesinde olumlu katkısı açıkça bellidir. Öksüz ve yetim şaire sahip çıkan halası ve eniştesi kadar, Usuli Cedit mollası olan Mutigullah Hazret ile medresesini de anmalıyız. Bu medresede Arap, Fars ve Türk edebiyatlarıyla tanışır ve ayrıca Rus mektebine de gider. Puşkin'den ilham alan, şiirlerini Tatarcaya taşıyan genç şair bu çevrede yetişmiştir. Mutigullah Hazret'in Mısır'da El-Ezher'de okuyup dönen ve Tukay'ın yakın dostu olan oğlu Kamil'i de anmalıyız. Burada genç Tukay'ın içinde piştiği ve iki arkadaşın aktif katkısıyla çıkan 1905'deki *Fikêr* gazetesi, *El-Asru'l-Cedit* isimli Tatarların ilk edebî-ictimai dergisi ve *Uklar* adlı ilk satirik derginin yayıma başladığını belirtelim. (Gaynetdin 2004: 176) 1905 Meşrutiyet iklimi bu ceditçi gençler için küçük bir özgürlük penceresidir. *Fikêr* gazetesi ile *El-Asru'l-Cedit* ve

Uklar dergileri sayesinde, Cayık'daki gencin Tukay imzası kısa sürede Kazan, Orenburg ve Peterburg gibi merkezlerde tanınır.

Tukay'ın daha 1905'de yazdığı *Golümëñ Bakçasında; Hörriyet Hakında; Dustlarga Bër Süz* gibi ilk şiirlerinde aydınlanma ve halkın bilgi derecesini, kültürünü geliştirme, halkı toplumsal değişime çağırma, toplumu yenileştirme motifleri yankılanır. *İttifak Hakında* (1905) çağrısına bakalım:

*İy kardeşler, kul totuşıp alga baryk, / Başka milletlernëñ helën karap karyık;
/ Medeniyet meydanında urn alyk, — / Yıgla-tora alga taba atlyk imdi*

“Ey kardeşler, el ele tutuşup ileriye gidelim, / Başka milletlerin haline bakarak onları örnek alalım; / Kültür meydanında yer alalım, / Düşe kalka ileriye doğru gidelim şimdi” (bk. Zahidullina 2011: 238) Tukay'ın buradaki “*Ne zamana kadar Tatar, bu uykuda yatar, birbirine ok atar, ittifak etmeden daima?..*” [Kayçanga çaklı Tatar / Uşbu uykuda yatar; / Bër-bërsëne uk atar, / İttifaksız bedevam.] biçimindeki sorusu tarihî değer taşır. Tukay şiirindeki bu ilk örnekler, sanat bakımından pek yüksek olmayan, fakat aydınlanma motiflerinin yansıdığı düşünce esasları olarak önemlidir.

Tukay, 1907'de Tatarların tarihî medeniyet merkezi olan Kazan'a dönünceye kadar, *Möridler Kabërstanınnan Bër Avaz* "Müritler Kabristanından Bir Ses"; *Yaponiyanë Möselman İdeçek Golema* "Japonya'yı Müslüman Edecek Ulema"; *Sorikortlarga* "Parazitlere"; *Möherrirge* "Muharrire"; *Kiçkë Azan* "Akşam Ezanı"; *Kitmiybëz* "Gitmiyoruz" gibi karaktersistik şiirleri bu Cayık'da basılıp ün kazanmıştır.

4. Protest Tavrı. Daha önce "A. Tukay ve Türk Edebiyatı Paralelleri" başlıklı makalemizde gösterdiğimiz üzere; Tukay'ın İstanbul'daki Tevfik Fikret'i andıran protest dili, Rusya'da dehşet verici yoksulluk şartlarına kayıtsız olarak yaşayan zengin ve toplumsal bakımdan parazit ("sorikort") diye andığı sınıfı yerden yere vuran bir söyleme dayanır. Yoksul halkın, sıradan insanların edebiyattaki tercümanı olan ve bu çizgisinden ömrünce ayrılmayan Tukay'ın İdil boyundaki seyahatinde bizzat gördüğü yalılara, sayfiyelere bakarken dilinden nefretle dökülen *Sayfiye* 'deki (1911) şu ifadeler bakalım:

*Kilse baynıñ aç halıkı küzge küz mısıllası,
Yallıy ul elbet parahod ansı baylar yurgası.
Yarda torgan aç halıkka yöz de bormıy tup-turı
Yurgalıy ul şonda tiz tiz kayda bay sayfiyesë.*

“İstese zengin, aç halkı gözüne baka baka aşağılamak; / Tutar elbette bir vapur, o zenginlerin küheylanı. / Kıyıda duran aç halka, yüz bile çevirmeden dosdoğru; / Sürer küheylanını tez tez nerede zenginin sayfiyesi”. (Öner 2011: 192) Tukay'ın 1906 Rusya'sındaki bu görgüsüz, türedi zenginleri, *sorikort* "parazit" diye tasvir ettiği şiiri çok çarpıcıdır:

*Aristokrat sorikortlar, kalın korsak, kēçëk başlar;
Aşıylar soñ biren bulgan kēşëler, nu gacep, ay-yay*

*Ve herbërsë gubernator, kikëreler dëbër-şatır;
Tamak tuygaç tøkër-kakır, bötën eç may gına, may-may !
Çıgıp iskënë buşatır, buşatkaç suzılıp yatur;
Könën sartir, tönën sartir, mēne himmetlerē, ay-hay !
Halık batsın da bētsēñ, tik bolarnıñ eçlerē küpsēñ;
Avızları açık bik kiñ, niyēñ bar: “Day syuda, day-day !”*

“Aristokrat parazitler, kalın kursak, küçük başlar; /Yerler sonra obur olan insanlar, ne acep ah-ah ! / Ve her biri de patron, geçirirler gark-gurk;/ Karın doyunca tükür kağır, bütün karın sadece yağ ! / Çıkıp eskisini boşaltır, boşaltınca da uzanıp yatar;/ Gündüz kenef, gece kenef işte himmetleri, ah-ah! / Halk batsın da bitsin, tek bunların mideleri dolsun./ Ağızları açık, pek geniş, neyin var : “Ver buraya ver !”

5. Halkçı. Daha önce klasik edebiyatın asırlar boyunca pek itibar etmediği sıradan insanlar onun şiirine girmiştir. Örnek olarak "*Ėşten Çıkarılan Tatar Kızına*" başlıklı şiiri onun devrinde A. İshaki, M. Gafuri, A. İbrahim, F. Emirhan, A. Kamal gibi reformist ediplerin daima gündemde tuttuğu kadının toplumsal durumu meselesine dayanır. Bu ceditçiler, milletin ilerlemesine, toplumun olgunlaşmasına doğrudan doğruya kadınların katılması, kızların da düzenli öğretime alınması ve genel olarak kadının hayattaki rolüne çok önem vermekteydi (Miñnëgulov 2012: 264).

Ėşten Çıkarılan Tatar Kızına

*Söyogensēn çatta baganaga,
Yafrak töslē sarı yözlerēñ;
Kızganmıyça küñlēm çıdıy almıy:
Bigrek moñlı karyı küzlerēñ.
...Kürdēm elē sinēñ zalimēññē:
Haman keyēf söre, tiptēre;
Rehetlene kyafēr! Sinē şulay
Baganaga söyep kiptēre.
Sizmiysēn bit sin de sinēñ yannan
Nēçke küñel şagıyr uzganın,
Sinēn bolay mēskēnlengen helēñ
Anıñ küñlēn niçēk özgenēn!*

"İşten Çıkarılan Tatar Kızına-Dayanmışsın köşede direğe, / Yaprak gibi sarı yüzlerin; / Acımadan gönlüm tahammül edemez: / Çok da mahzun bakar gözlerin. /... Gördüm şimdi senin zalimini: / Hep keyif sürer, sarhoş gezer; / Keyfine bakar kafir! Seni böyle / Direğe dayayıp kurutur. / Sezmiyorsun sen de yanından / İnce gönüllü şair geçtiğini, / Senin böyle miskinleşmiş halinin / Onun gönlünü nasıl deştiğini!"

Lirik kahramanı işten çıkarılan zavallı bir kız olan büyük şair, toplumsal tenkidi şiirine taşımıştır. XIX yüzyıl Rusya'sının muazzam sosyal eşitsizlik şartlarında doğan ve 1917 Ekim Devrimi sonrasında devletin esas ideolojisi haline

gelecek sosyalizmin Tukay'ın bu tarz şiirlerine ideolojik değil insancıl (*humanist*) bir biçimde yansıdığını söyleyebiliriz.

1908'deki *Milletçeler* şiirinde; *Citmiy mur mur hatim, çın saf Kor'en kirek* "Yetmez mur mur hatim, gerçek saf Kur'an gerek" diyen Tukay'ın daima modern bir din ihtiyacında olduğu açıktır. Cehalet içindeki halkın din duygularıyla oynayan taassup ehli mollalar onun sivri tenkit dilinden kurtulamamıştır. Doğrudan doğruya cehalete karşı çıkan Tukay, Mercani, Nasıri, Rizaeddin Fahretdin gibi Tatar ceditçilerinin açtığı modernleşme yolunu, edebiyatın dilinde çok popüler hâle getirmiştir. Tatar edebiyatı uzmanı Daniya Zahidullina'nın belirttiği gibi, satirik dergilerin sayfalarına basılan; *Isulı kadimçë* "Kadim Usulcü", 1908; *Milletçeler* "Milliyetçiler", 1910; *Yeşler* "Gençler" , 1910; *Kazan ve Kaban Artı* "Kazan ve Kaban Çevresi", 1912 vb. şiirlerinde Tukay, kendilerini millî menfaatleri gözetenler olarak tanıtan ikiyezli, ahlaksız dincilerle açıkça alay eder (2011: 239).

6. Milliyetçi. 1907 Mayıs ayında Rusya parlamentosunda Ufa milletvekili Kelimulla Hesenov, ülkede Müslümanların yaşadığı bölgelerde mektep ve medreselerinin zor durumda olduğu ve hükümet tarafından hiçbir yardım yapılmadığına dair bir konuşma yapar. Bunun üzerine mecliste kıyamet kopar ve "Rusya'daki düzenden memnun değilseniz Türkiye'ye gidin!" diye karşı çıkışlar olur. İşte bu olay üzerine halkın nabzını tutan büyük şair Tukay'ın, bir bomba gibi patlayan *Kitmiybëz* şiiri yazılmıştır: *Monda tuvdk monda üstëk, mondadır bëznëñ ecel* "Burada doğduk, burada büyüdük, buradadır bizim ecel!" diyerek şovenistlerin karşısına dikilen şairde bu memleket kavramı çok güçlüdür.

Tukay içine doğduğu köyü, toprağı, dili anlatırken kendi adıyla markalaşan bir *tugan* sentaksını da halkın hatırasına çakmıştır: *Tugan Tël* "Ana Dilim", *Tugan Avıl* "Köyüm", *Tugan il* "Memleketim", *Tugan Cırëme* "Memleketime", *Milliy Moñnar* "Millî Havalı" şiirleri onun bayraklaşan millî romantizmidir:

1907'de *Tugan Cırëme* başlığı altında;
Ayrılıp kitsem de sinnen gomrëmëñ tañında min,
İy Kazan artı! Siña kayttım söyëp tagın da min.

"Ayrılıp gitsem de senden ömürümün tanında ben,
 Ey Kazan taşrası! Sana döndüm sevip yine ben."

diyerek memleket nostaljisine girişen şair 1909'da da *Tugan Tël* başlığıyla halkın hafızasına bir ana dili bayrağı asmıştır, insanoğluna beşikten gelen şu maneviyatı..

İy tugan tël, iy matur tël, etkem-enkemnëñ tël!
Dönyada küp nerse bëldëm sin tugan tël arkılı.
İñ ëlëk bu tël bëlen enkem bişëkte köylegen,
Annarı töñner buyı ebkem hikeyet söylegen.
İy tugan tël! Hervakıtta yardımëñ bëlen sinëñ,
Këçkënedən añlaşılğan şatlıgım, kaygım minëm.

*İy tujan tël! Sinde bulgan iñ ëlëk kılğan dogam:
Yarlıkağıl dip üzëm hem etkem-enkemnë, hodam!*

"Ey ana dilim, ey güzel dil, ana-baba dilim!/ Dünyada çok şey bildim sen ana dilim sayesinde. / En önce bu dille anam beşikte ninni söylemiş, / Sonra geceler boyu ninem masal söylemiş./ Ey ana dilim! Her zaman yardımınla senin, / Küçüklükten anlamış sevincim, kaygım benim./ Ey ana dilim! Sende olmuş en önce ettiğim duam:/ Bağışla diye beni ve ana-babamı Hüdam!"

Bu şiir Tatar edebiyatının en öğrenilmiş eseridir ve Sovyet döneminde ilk kez kurulan ve toplumun ancak çeyrek nüfusunu kapsayan otonom Tataristan devlet yapılanmasına rağmen, Baltık'tan Sibirya'ya kadar yayılan Tatarların millî marşı hâline gelmiştir. Tatar millî gururu Tukay tarafından bu dört beyitte tasvir edilen bir dil aidiyetidir. Sovyet'in en şiddetli ateizm döneminde sansür edilen, dinî içerikli dördüncü beyit, açıklık ve yeniden yapılanma yıllarında yayınlara geri dönmüştür. Tukay'ın anlattığı bu ana dili aslında başka halklar ve modern milletler için ana vatan olarak öne çıkarken; 1552'den beri Rusya'nın bir parçası olan Tatar yurdu, Çarlık hakimiyetindeki Kazan Gubernası veya nihayet 1920'de kurulan Tataristan Cumhuriyeti (Tatarca söylemde kısaca *respublika*) ana dil Tatarcadan daha büyük bir millî kimlik olmamıştır.

Onunla aynı yıl yazılan (1909) *Tugan Avıl* da millî romantizmin enfes bir örneğidir:

*Tav başına salıngandır bėznëñ avıl,
Bër çişme bar, yakın bėznëñ avılga ul;
Avlıbızniñ yemën, suvı temën bėlem,
Şuñar küre söyem canım-tenëm bėlen.
...Bu dönyada, belki, küp-küp eşler kürem,
Bilgësëzdër - kaya taşlar bu tekdirëm;
Kaya barsam, kayda torsam, nişlesem de,
Hetërëmdə meñgë kalır tujan cirëm.*

"Dağ başına kurulmuştur bizim köy, / Bir pınar var, yakın bizim köye o;/ Köyümüzün güzelliğini, suyunun tadını bilirim, / Ondan ötürü severim canım tenim ile. /...Bu dünyada, belki çok çok işler görürüm, / Belirsizdir, nereye atar bu takdirim; / Nereye gitsem, nerede dursam, ne yapam da, / Hatırımnda ebedî kalır memlektim."

7. Folklorcu. Tukay'ın *Şürelî, Su Anası, Piçen Bazarı yahud Yaña Kisëkbaş* gibi millî folklor anlatılarını da çağdaş edebiyatın hamuruna kattığını açıkça görüyoruz. Bu, Fransız, Alman veya Rus edebiyatında da izlenen millî folklorun, halk edebiyatının ve özellikle de halk dilinin çağdaş edebiyata zemin olması, Tukay sayesinde çağdaş Tatar edebiyatı için büyük bir başarıya dönmüştür (bk. Öner 1991; Devlet 1993; Öner 2019).

Sonuç

Tukay, burada vurgulandığı gibi sadece ana dilini yücelten, Tatar edebî dilini bugünkü rayına oturtan büyük edip olarak da yeterli bir üne sahip olabilirdi: Yani millî romantizm esaslı bir millî edebiyat ve halkın konuşma diline dayanan yeni bir dil yaratma başarısı... Ancak bunun yanı sıra yukarıda değindiğimiz aydınlanmacı (*marifetçi*), yenilikçi (*ceditçi*), kadimci din anlayışını ve kör inancı, taassubu eleştiren ve halkı, halk kültürünü şiirin gündemine getiren toplumsal içerik de yeni asrın başında Tatar edebiyatının çağdaş dünyaya bağlandığı bir kanal meydana getirmiştir.

Kaynaklar

- Abdullin, Yahya (1995) "Tanzimat ve İdil-Ural Tatarları Arasında Aydınlanma Hareketi" (Aktaran: H. Develi) *İlmî Araştırmalar*, Sayı:1, 175-184.
- Abdullin, Yahya (1999a) "Yañaça fikërlev hem Tatar ictimagıy fikërë tariyhınıñ kaybër mes'elelerë". *Millet Yazmışı, Uylanuvlar*. Kazan: Fen Neşriyatı, 9-23.
- Abdullin, Yahya (1999b) "Ceditçelëk hem Hezërgë Zaman". *Millet Yazmışı, Uylanuvlar*. Kazan: Fen Neşriyatı, 43-51.
- Berkes, Niyazi (1978) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Bilgin, Nuri (2003) *Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar*, İstanbul: Bağlam.
- Devlet, Nadir (1987) "Was Tukay an Atheist? On The Occasion Of His 100th Anniversary", *Central Asian Survey*, Vol. 6, No. 1, 93-98.
- Devlet, Nadir (1993) "Büyük Şair Abdullah Tukay'ın (1886-1913) Halk Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* C. 26, 79-116.
- Devlet, Nadir (1999) *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*. 2. Baskı, Ankara. TTK, VII. Dizi - Sayı 172.
- Gaynetdin, Mesgut (2004) *Gasırlar Mirası*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Mehdiev, Möhemmet (2014) *Gabdulla Tukay (1886-1913), Sızıp Aq Nur Bëlen*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 583 s.
- Miñnëgulov, Hatıyp (2012) *Gabdulla Tukay Eserlerë-Süzlëk Bëlëşmelëk*, Kazan, 2012, 480 s.
- Öner, Mustafa (1991) "Abdullah Tukay'ın Bir Şiiri: Şürelî" *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6. C. İzmir 1991, 193-239.
- Öner, Mustafa (2011) "Abdullah Tukay ve Türk Edebiyatı Paralelleri" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* "Abdullah Tukay Özel Sayısı" Güz-2011, S. 32. 189-196.s.
- Öner, Mustafa (2018) "Türk Dünyasında Modernizm ve Dil Gelişmesi". *Yeni Türkiye* Yıl 24, Sayı 101, Ocak-Şubat 2018, 94-102.
- Öner, Mustafa (2019) "Mitolojiden Edebiyata Su Anası". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2019, Yıl 7, Sayı: 19, 47-54.
- Öner, Mustafa (2020) "Tatarlarda Marifetçilik ve Ceditçilik Üzerine Notlar" *Gazi Türkiyat*, Bahar 2020/26: 45-53.
- Zahidullina, Daniya (2011) *Tukay'ın Şiirlerinde Temel Motifler* (Aktaran: Seher Memiş) *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* "Abdullah Tukay Özel Sayısı" Güz-2011, S. 32. 237-243.s.

СОВРЕМЕННЫЙ МИР И ГАБДУЛЛА ТУКАЙ

АННОТАЦИЯ

Известный современный татарский поэт Габдулла Тукай по тематике своих произведений также является основоположником новой литературы. Благодаря процессу просвещения, который развивался в XIX веке, татарское общество получило гражданское и неформальное образование. В ходе этого развития, называемого татарским ренессансом, помимо быстрого роста школ нового стиля, стала появляться новая литература, которую распространяла периодическая пресса. Газеты и журналы, впервые выпущенные в более свободной политической среде после Революции 1905 года в России, стали ареной для этой новой литературы.

В биографии Г. Тукая упоминается период, когда он начал свое первое обучение в России в XIX веке, в условиях необычайных трудностей и бедности. В этот период великий реформатор Исмаил Гаспринский издавал в Крыму и Бакчасараях газету *Терджуман*, которая с 1883 года стала самым распространенным печатным органом тюркского мира. Понимание образования в стиле джадидизма, которое так же важно, как и эта газета, благодаря методам обучения Исмаила Гаспринского распространяло регулярное школьное образование среди мусульман всей России. Это большое нововведение не ограничивалось только его методами обучения, поскольку в результате движения секуляризма в Казани, которое началось до Гаспринского, открылись двери для изучения русского языка, и даже возможность посещать русские школы вошла в жизнь татарской молодежи, как видно из биографии Исмаила Гаспринского.

Г. Тукай стал не только самым узнаваемым национальным поэтом этой новой литературы, но и перенес в свою поэзию темы, представляющие интерес для этого нового поколения: социальное неравенство и контраст между богатыми и бедными, которые резко обострились в XIX веке в России, являются его основными темами. Права женщин, как одна из самых важных областей борьбы современности в восточных обществах, также лежат в основе его произведений.

В произведениях Г. Тукая часто обсуждалось социальное положение женщин, которое всегда было на повестке дня писателей-реформистов, таких как Г. Исхаки, М. Гафури, А. Ибрагимов, Ф. Амирхан, Г. Камал. Эти новаторы (джадидисты) придавали большое значение непосредственному участию женщин в прогрессе нации, созреванию общества, регулярному образованию девочек и роли женщины в жизни в целом.

Язык протеста Г. Тукая, напоминающий Тевфик Фикрета в Стамбуле, основан на высказывании, осуждающем богатый и социально паразитический ("*сарыкорт*") класс, проживающий в России, равнодушный к ужасающим условиям бедности. Г. Тукай является переводчиком бедных и простых людей в литературе, который на протяжении всей своей жизни никогда не сходил с

данного пути. Стихотворение Г. Тукая под названием «Дача» («Сайфия») (1911), которое вылилось на письмо из ненависти, глядя на особняки и шикарные летние дачи, которые он лично видел во время своего путешествия по Волге, очень поразительно.

Также следует отметить, что Г. Тукай - это интеллектуал со свободой мысли, которая является одной из основ современного мира. В 1908 году в стихотворении «Националисты» Г.Тукаю, сказавшему «Не аяты, а истинный чистый Коран нам нужен», всегда была нужна современная религия. Фанатические муллы, которые играли с религиозными чувствами людей в невежестве, не могли избавиться от его острого критического языка. Путь модернизации, открытый татарскими джадидистами, такими как Тукай, Марджани, Насыри, Ризаитдин Фахретдин, которые прямо выступали против невежества, стал очень популярным на языке литературы.

Пока Г. Тукай описывал село, где он родился, землю и язык, слово на татарском языке «туган» означающее «свой, родной, местный» навсегда сохранилось в памяти народа в ассоциации с поэтом. Такие стихотворения поэта как *Туган тел* «Родной язык», *Туган авыл* «Родная деревня», *Туган ил* «Родная страна», *Туган жиреме* «Родной земле», *Милли моңнар* «Национальные мелодии» являются символом его национального романтизма.

Ясно видно, что Г. Тукай включил национальные фольклорные повествования, такие как «Шурале», «Водяная», «Сенной базар или Новый Кисекбаиш» в современную литературу. Этому также следуют во французской, немецкой или русской литературе. То, что национальный фольклор, народная литература и особенно язык народа составляют основу современной литературы, благодаря Тукаю, превратилось в большой успех для современной татарской литературы.

Ключевые слова: татарская поэзия, модернизм, Габдулла Тукай, джадидизм, новая литература.